

EGRESI KATALIN

Az érdekegyeztetés története Magyarországon, 1900–1945

Bevezetés

A tőkés gazdasággal együtt járó szociális problémák sorozata a 19. század utolsó harmadában olyan pártokat és érdekképviseleti szervezeteket hívott életre, amelyek a második világháború végéig meghatározták az általuk képviselt társadalmi rétegek gazdasági és szociális érdekvédelmét. Magyarországon a munkaidő, a munkabér, a munkakörülmények, az üzemi munkarend, a társadalombiztosítás, a lakáshoz jutás és az egészségvédelem kérdésköre először a szociáldemokrata és a konzervatív politikai ideológia központi elemeként jelent meg az 1880-as évek végétől, mégpedig úgy, hogy átvettük a német munkásmozgalom és a német–osztrák konzervatív eszmerendszer mintáit. Ugyanakkor nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a 20. század első felében számos, a gazdasági és politikai rendszert meghatározó változás is bekövetkezett, amelyek jelentős mértékben befolyásolták az érdekképviseleti szervek működését és egymáshoz való viszonyát. A vizsgált korszak elejét a tőkés gazdaságtól távol maradó állam, a kapitalista gazdaság szabadversenyes formája és az Osztrák–Magyar Monarchia politikai gépezete jellemezte. Az aktuális szociális problémákra adott válaszok kezdetlegesek voltak, nem véletlenül hívták a kortársak maguk is az első világháborút megelőző évtizedeket a „szociális olajcseppek” politikájának. A kormányok olyan törvényekkel akarták kivonni a szelet a munkásmozgalom vitorlájából, amelyek a rend fenntartása mellett igyekeztek levezetni a szociális feszültségeket. Ebben a korszakban nem lehetett az állam, a

munkaadó és a munkavállaló szervek intézményesített egyeztető mechanizmusairól beszélni, hiszen az érdek-képviselői szervek maguk is formálódóban voltak, programjaikat és alapszabályukat a Monarchián belüli helykeresés jellemezte. A szociális törvények sorsa a parlamentben dőlt el, amelynek munkájában a munkaspártok nem vehettek részt.

Az első világháború végén kitört polgári demokratikus forradalom, az általános választójog, illetve az egyesülési és gyülekezési jog törvényi garantálásával, az állam, a munkaadó és a munkavállaló szervek együttműködésére építő érdekegyeztetésnek a lehetőségét is magában hordozta, ám erre végül nem került sor. A háborút lezáró békeszerződések – így a trianoni békeszerződés is – „Munka” című fejezete azonban számos meghatározó szociális alapvetet és második generációs gazdasági és szociális jogot tartalmazott: például a munka nem áru, a társadalomban mindenkiket megillet a szabad szervezkedés joga, a tisztességes megélhetést nyújtó munkabér, a 8 órás munkanap, (és a 48 órás munkahét) és a 24 órás, megszakítás nélküli munkaszünet. A békeszerződés ezenkívül a gyermekmunka megszüntetését, a nők és a férfiak egyenlő bérezését, a munkaviszonyra vonatkozó jogszabályok minden országban, állampolgárságtól függetlenül történő alkalmazását, valamint a munkaügyi jogszabályok betartását írta elő.¹ Sőt, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, felállítását követően, az egyes kormányok feladatául szabta a társadalombiztosítás kiépítését. Csakhogy a békeszerződésekben rögzített elvek és jogok sorsa a politikai rendszerektől függött Európa-szerte. Az, hogy az állam az érdek-képviselői szerveket mennyire tekinti tárgyalópartnernek és mennyire veszi figyelembe javaslataikat a szociális törvények elfogadásakor, gyökeresen eltért a háború utáni tekintélyuralmi és formálódóban lévő diktatórikus rendszerekben, illetve a demokratikus politikai rendszerben. Tény, hogy ahol az általános, egyenlő, titkos és mindkét nemre kiterjedő választójogot nem sikerült kivívni, az egyesülési és gyülekezési jogot, a

¹ Az 1921. évi XXXIII. tc. A Trianonban kötött békeszerződés. In: *Az 1921. évi törvények*. Magyar Törvénytár, Budapest, 1922. 321-322., illetve TOPÁLOVICH Pál: *A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a magyar szakszervezetek*. Budapest, 1975. 7.

sztrájkjogot nem törvények garantálták, hanem rendeletekkel szabályozva rendőri kérdést csináltak belőlük, ott a gazdasági és szociális jogok érvényesítése csak távoli, jövőbeli célkitűzés maradt. Az ellenzéki pártokat a politikai rendszerrel szembeni harc kötötte le, lehetetlenné téve ezzel a társadalmi rétegek gazdasági és szociális érdekvédelmét. Így programjaik papíron maradtak, a tárgyalások és az érdekegyeztetés helyett a munkabeszüntetések és a bérharcok eszközeihez kellett folyamodni. Nehezítette a helyzetet, hogy a gazdasági világválságig (1929–1933) az állam a gazdasági folyamatokba nem avatkozott be, a válságból kivezető utat pedig számos európai államban a politikai szabadságjogok leépítésével és az érdek-képviselői szervek teljes kikapcsolásával akarták megvalósítani.

Az érdek-képviselői szervek megalakulása és programjaik az első világháború előtti évtizedben és a háború alatt

Magyarországon a századfordulón jöttek létre a munkaadói és a munkavállalói érdek-képviselői szervek. A két oldal közötti erőviszonyokon, az érdekérvényesítő erőn múltott a szociális problémák megoldása. A 20. század első felében a munkaadók érdekeit az alábbi szervek védték: a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete (VOGE, 1899-től), a Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Országos Egyesülete és a Magyar Bőrgyárosok Országos Egyesülete (1901-től), illetve a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ, 1902-től). A munkaviszonnyal összefüggő kérdéseket hűen tükrözi a GYOSZ 1906-ból származó álláspontja: „A munkások messze nyúló szakszervezeteire a munkaadók szervezkedésével kell felelni.”² A munkáltatók szeme előtt elsősorban a német példa lebegett. A tőkés a munkával összefüggő problémák megoldásában egyértelműen az állam kiküszöbölésére törekedtek. Az ipari munkásság minden szociális követelését illetően kizárólag a kétoldalú, de a két fél egyenértékűségét mellőző szemlélet érvényesült. Ez azt jelentette, hogy a gyárakban

² SIPOS Péter: A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. 20. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997. 56.

és az üzemekben a „tulajdonos az úr” elve alapján a munkavállalóknak el kellett fogadniuk a gyár-és üzemevezetés által felkínált munkabéreket és munkaidőt, a gyárvezetés határozta meg, kit és mikor bocsát el, és kizárólagos „üzemvezetési” jogokkal rendelkezett. A GYOSZ a munkaadók elvi irányítását vállalta, az ipari tőkésék gazdasági és szociálpolitikai érdekeit képviselte. A VOGÉ az általa képviselt iparági érdekek döntő súlya miatt bérhatározataival valamennyi iparágnak mintát adott a bérek megállapításánál. Ugyanakkor nem lenne teljes a kép, ha csak a nagyipar munkaadói oldalát vennék alapul. Egyes ágazatokban – például a fa-, az élelmezési iparban, a ruházati és cipőiparban, az építő- és a sokszorosító iparban, a vas- és fémiparban – fennmaradt a kisipar is, ezért 1907-ben megalakult a legerősebb kisipari szervezet, a Magyar Építőiparosok Országos Szövetsége, amely a kisiparos munkaadók érdekeit képviselte.

Az ipari munkásság érdek-képviseleti szervei a századfordulón a nemzetközi munkásmozgalom eredményei, így többek között a II. Internacionálé, illetve a német és az osztrák párt sikerei nyomán alakultak meg. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1890. évi *Elvi nyilatkozatában* és 1903. évi programjában részletes, pontosan kidolgozott szociálpolitikai követeléseket fogalmazott meg. Ezek a dokumentumok a II. Internacionálé 1889-ben, Párizsban elfogadott szociálpolitikai programját és a Németországi Szociáldemokrata Pártnak a követeléseit ültették át hazai talajba. Az *Elvi nyilatkozat* szerint a munkásság fő céljai a következők: a politikai és a polgári szabadságjogok megszerzése, a munkásvédő törvények kormányzati megvalósítása, valamint az ingyenes oktatás, művelődés és egészségügyi ellátás. Az MSZDP az egyes szabadságjogok közül kiemelten fontosnak tartotta az általános, egyenlő, titkos és mindkét nemre kiterjedő választójogot, mivel ebben látta a társadalmi rétegek – különösen a párt által képviselt ipari munkásság – gazdasági és szociális érdekvédelmének zálogát. A párt már akkor világosan felismerte, hogy az Európában a századforduló éveiben kibontakozó választójogi küzdelem a szociális kérdést más színben fogja feltüntetni. Ahol az általános választójogot kivívták, ott megvan az esély arra, hogy a szociális problémák által leginkább sújtott rétegek érdekeinek

védelmét parlamenti erőként jeleníthessék meg, befolyásolva ezzel a szociális törvények megalkotását. Ezzel szemben a magyar valóságban a különböző vagyoni, műveltségi vagy egyéb censzusokkal korlátozott választójog érvényesült, amely mindenben akadályozta ezt a folyamatot. Ugyanakkor az MSZDP nem csupán azon az úton érvényesíthette követeléseit, hogy az általános választójog kivívása után parlamenti erőként jelenhet meg. Volt egy másik lehetőség is: a szakszervezetek létrehozása és az érdekképvisellel összefüggő feladatok meghatározása, továbbá ezeknek a feladatoknak a párt és a szakszervezet közötti megosztása. Az 1890-es években létrejöttek az első szervezőbizottságok, sztrájkalapok és ellenállási pénztárak. Fordulat 1894-ben állt be, amikor az országos pártkongresszus határozati javaslata értelmében a szociáldemokraták kötelességévé tették a szakszervezeti tagságot. Az MSZDP 1895. évi működési szabályzata pedig minden városban és községben szakmánként előírta a bizalmiak megválasztását, akik együttesen választják a helyi pártvezetőséget. A párt törekvéseiben az érdekegyeztetés szempontjából a *bizalmi* intézménye különösen fontos volt. Az üzemekben, gyárakban dolgozó szervezett munkások a bizalmiférfi-rendszeren keresztül tartották a kapcsolatot a párttal. A bizalmi a munkásság képviselőjeként tárgyalt a tulajdonossal és a gyárvezetővel. Helyzetét az alábbiakban jellemezhetjük: „A munkások – teljesen indokoltan – állandóan elégedetlenek lévén béreikkel és munkakörülményeikkel, ismétleten akciót sürgettek. Gyakran a legradikálisabb eszköz, a sztrájk alkalmazását kívánták. A cselekvés módját és időszerűségét a szakszervezet központjában ítélték meg, ahol az általános helyzet ismeretében nem mindig hagyták jóvá a helyileg, egy üzemben vagy műhelyben elgondolt lépéseket. A bizalmi, aki »felfelé« közvetítette a munkások követeléseit, hangot adva tette rászükségüknek, »lefelé« gyakran kénytelen-kelletlen csitító, fékező befolyást gyakorolt. Így előfordult, hogy a szövetségi irodában nyugtalan, izgága személynek tekintették, a műhelyben pedig opportunistának, megalkuvónak. A tulajdonos vagy üzemvezető őt tekintette az örök lázítónak, telhetetlen követelőzőnek, míg a munkások nemritkán éltek a gyanúval, hogy a bizalmi az ő kárakra egyezkedik a tulajdonossal vagy a megbízottjával. Pedig a bizalmi gyakran

az elsők között »zeccölték ki«, bocsátották el munkahiány esetén vagy megtorlásul.”³

A bizalmi személyén túl az érdekegyeztetés szempontjából meghatározó volt az adott szakszervezet erőssége. A szakszervezeti mozgalom struktúrája az 1890-es évek végétől tulajdonképpen 1945-ig állandó maradt.⁴ Két alaptípusa volt: az iparági szövetségek, amelyek nem egy adott szakma, hanem az ágazati tagozódás alapján jöttek létre, és a kisebb szakmákban működő úgynevezett szakmai egyesületek. Az iparági szövetségek további 4 csoportra oszthatók: 1. a földmunkásokéra, 2. a nagyipari ágazatokéra (ahol a betanított munka dominált, például a bányászok, a textilipar és vegyipar szervezetei), 3. a szolgáltatói ágazatok (például a borbélyok, a vendéglátó-ipariak, a hírlapterjesztők, a kereskedelmi segédmunkások, a zenészek szervezetei) és 4. az alkalmazotti szervezetekre.

Mindezek különböző befolyással rendelkeztek, nem mindegyik tudta az adott szakma szociális és gazdasági követeléseinek érvényesítését előmozdítani. A vasas- és a nyomdászszervezetek megkerülhetetlenek bizonyultak. Itt a munkavállalók döntő többsége szakszervezeti tag volt, s a szakszervezet maga vívta ki a többi ágazat számára is példának tekintett kollektív szerződéseket, a munkaidő, a munkabérek és a munkakörülmények pontos rögzítését. Ugyancsak jelentős volt az építőipar, a bőripar, a ruházati ipar és a nemesfém-, illetve a húsipar dolgozóinak szervezetsége. Követeléseiket a munkaadói oldalnak szintén mérlegelnie kellett. Ezzel szemben a szolgáltatási ágazatok, a kereskedelem és a bányászat, a textilipar vagy az élelmiszeripar jóval gyengébb érdekérvényesítésre volt képes; ezen szervezetek elsősorban a szervezési feladatokra és pozícióik megszilárdítására összpontosítottak. A leggyengébb láncszemeknek a földmunkásság, a közszolgálati és a szabadfoglalkozású alkalmazotti rétegek bizonyultak, ahol csupán szakmai egyesületek működtek. Az MSZDP főleg az első két legerősebb kategóriára támaszkodott.

Igen fontos szerepet töltött be a szakszervezeti mozgalomban a Szaktanács mint centrális szerv. Az 1907-es szakszervezeti kong-

³ Uo. 74.

⁴ A szakszervezetek történetét és struktúráját lásd részletesen uo. 59–98.

resszus döntése alapján ez a tanács „a modern munkásmozgalom alapján álló gazdasági munkásszervezetek központi képviselője”.⁵ A Szaktanács a munkásság gazdasági és szociálpolitikai érdekvérvényesítésében megkerülhetetlen tényező volt: politikai állásfoglalása alapján indulhatott meg a jobb bérekért és munkafeltételekért folyó küzdelem. Az ilyen megmozdulásokat az országos szakegyletek és a harcban érintett szövetségek irányították, ám a Szaktanács engedélyét is be kellett szerezniük.

A szociáldemokrata párt mellett a keresztényszocializmus politikai irányzata is politikai pártot és érdek-képviselői szervezetet hozott létre. Magyarországon XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott „Rerum novarum” kezdetű enciklikája nyomán, 1903-ban vált országos politikai mozgalommá. A katolikus egyház fő olyan hagyományos értékek mentén kívánta feloldani a szociális konfliktusokat, mint a család, a vallás, a magántulajdon tiszteletben tartása, miközben elismerte a keresztény társadalmi és politikai szervezkedés létjogosultságát. Sikere azonban jóval szerényebbnek mondható. A keresztényszocialista mozgalom a századfordulón még csupán egyletekben öltött testet. Fő célja a szociáldemokrata agitáció elleni fellépés volt. A munkások azonban közömbösen fogadták ezt a lényegében vallási kezdeményezést, így vezetői 1907-től nem a tömegre, hanem három szintre: a keresztény szociális egyesületek társadalmi szervezeteire, a szakszervezetek gazdasági szervezeteire és saját politikai szervezetükre koncentráltak. Egyesületük célja hivatalosan a keresztényszocialista eszmékkel rokonszenvezők egyesítése volt nemre, rangra és foglalkozásra való tekintet nélkül, ám hangsúlyozták: „az egyesületek mintegy újonc iskolák, ahol a keresztényszocialista harcosok kiképzést nyernek”.⁶ A keresztény szakszervezetek a munka nélküli tagok segítségével és munkaközvetítéssel foglalkoztak. Figyelemmel kísérték a munkások bér- és munka-, valamint lakásviszonyait, illetve bérmozgalmakat indítottak. A párt az egyesületi és szakszervezeti bázison politizálva az országos politikai életben kívánt megjelenni: „A keresztény szocialista pártszervezetek összetar-

⁵ Uo. 66.

⁶ GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, 1977. 43–44.

tásra akarják bírni a népet, hogy a politikában az ő szava legyen a döntő... pártszervezeteik célja, hogy községi egyedi és országos választásoknál a nép a maga embereit válassza...”⁷

A szociáldemokrata mozgalommal összehasonlítva a magyar társadalomban játszott szerepüket jól érzékelteti az, hogy 1914-ben körülbelül 13 000 tagjuk volt a baloldali szakszervezetek több mint 100 000-es tömegével szemben.⁸ Igaz, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző három évben, 1911–1914-ben a keresztényszocialista szakszervezetek erősödtek, szakmai szervezetek jöttek létre Erdélyben, Brassóban és Kolozsvárott is. A keresztényszocialista párt vezetője, Giesswein Sándor, 1913-ban mégis országos mozgalmat indított a szakszervezetek kibontakozása érdekében. Az érdekképviseltek tevékenysége kimerült a tagok segélyezésében és munkához juttatásukban. A tagok körülbelül ötöde jutott munkához a szakszervezetek révén.⁹

Az 1918. október 31-én kiobbant polgári demokratikus forradalom új lehetőségeket ígért az érdekegyeztetésre. A Károlyi-kormány a szociáldemokrácia 1903-as programját kívánta megvalósítani, s az 1918. évi IV. néptörvényben rendelkezett a munkaügyi és népjóléti minisztérium felállításáról, amelynek vezetésével Kunfi Zsigmondot bízták meg. Kunfi a *Népszavának* adott nyilatkozatában megjelölte a minisztérium legfontosabb feladatait.¹⁰ (A minisztérium ténylegesen még nem működött, mivel 1919. március 21-ig, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig a szervezés állapotában maradt.) A szakszervezeti tagok száma gyorsan nőtt, hamarosan meghaladta a 200 000 főt. A legfontosabb azonban egyértelműen az volt, hogy törvényben szabályozták a választójo-

⁷ Uo. 44.

⁸ SIPOS Péter: i. m. 52.

⁹ GERGELY Jenő: i. m. 61.

¹⁰ Kunfi szerint a legfontosabb feladatok a következők voltak: 1. a mezőgazdasági munkásvédelem megteremtése, 2. az 1898. évi II. tc. és az 1907. évi XLV. tc. eltörlése, 3. a mezőgazdasági és az ipari munkásság biztosítása rokkantság, illetve agkkor esetére, 4. a fiataloké és a nők fokozottabb védelme, 5. a gyermekmunka korhatárának felemelése, 6. a 8 órás munkanap bevezetése, 7. az új bányatörvény megalkotása, 8. a szociális biztosítás teljes körű kiépítése, 9. a táppénz felemelése, 10. a hadirokkantak, a hadiözvegyek és a hadiárva gondozása, és 11. az állam szerepvállalása a közegészségügyben és a rokkantügyben. (A népjóléti minisztérium. *Népszava*, 1918. december 10. 6–7.)

got, az egyesülési és a gyülekezési jogot. A polgári demokratikus kormány néhány hónapos fennállása azonban nem volt elegendő az érdekegyeztetés mechanizmusainak kiépítésére. A tanácskormány tevékenysége jobbára kimerült a különböző segélyek és juttatások folyósításában, elsősorban az életszínvonal emelése és a nyomor eltüntetése érdekében adott ki rendeleteket. Ez egyfelől a munkabérek és a munkaidő rendezését, másfelől a társadalombiztosítás kiépítésének kezdő lépéseit jelentette. A rendeletek sorából kiemelkedett az 1919. március 30-i, amely kiterjesztette az általános betegségi és baleseti biztosítás körét a bányászok, a mezőgazdasági munkások, a közalkalmazottak, a pedagógusok, a háztartási alkalmazottak és a kisgazdák rétegeire. 1919. április 17-én rendeleti úton szabályozták az ipari munkások bérezését és munkaidejét. Mindezeket a törekvéseket kiegészítette az általános öregségi nyugdíj rendeletervezetének a kidolgozása, a közegészségügyi intézmények, a lakóházak társadalmi tulajdonba vétele, az iskolaorvosi hálózat kiépítése, az iskolás gyermekek nyaraltatása, illetve a terhes és a szülő nők segítése.

Az első világháború éveiben megtörténtek a kezdeti lépések a gazdasági folyamatokba való állami beavatkozásra is. A gyárakban és üzemekben felállított panaszbizottságok célja a termelés zavartalanságának biztosítása volt. Ennek érdekében nemegyszer előfordult az is, hogy a munkavállalók javára döntöttek el gazdasági problémákat. Ezért az első világháború után a munkáltatói érdek-képviseleti szervek mindent megtettek annak érdekében, hogy az állam jelenlétét kiküszöböljék. A szakszervezetek számára ez az intézmény hivatkozási pont lett a munkaadók önkényével szemben. A GYOSZ folyóirata ezt 1919 decemberében így kommentálta: „Az egyedüli helyes megoldás az államtól bele nem avatkozni ebbe a kérdésbe.”¹¹

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 szeptemberében a Friedrichkormány visszaállította az 1918. október 30-a előtti viszonyokat. Megszüntették a munkanélküli-segélyezést, és felszámolták a vasutasok, a villamosalkalmazottak, a köz- és városi alkalma-

¹¹ Sipos Péter: i. m.54.

zottak szakszervezeteit. A VOGE bejelentette, hogy 50%-kal csökkenti a Tanácsköztársaság idején megemelt béreket, ami egyoldalú bérdiktatúrának felelt meg. Az életszínvonal gyors romlása és az értékálló pénz hiánya miatt 1920. január, február, június és december folyamán a munkaadói oldal kénytelen volt felemelni az alapbéreket és pótlékokat. Ámde ez sem volt elég a létminimumnak megfelelő életszínvonalhoz, amit súlyosbított az a tény, hogy az első világháború előtt csakis az ipari és az agrármunkásság szociális problémáival foglalkoztak, tehát lényegében az egészzet munkáskérdésnek tekintették. A háború után azonban már az alkalmazotti és más középrétegek életlehetőségei is nagyon megromlottak. A bérek és az árak közötti szakadék, valamint a bérdiktatúra miatt 1920 folyamán egymást követték a bérmozgalmak és a sztrájkok. Tárgyalásos érdekegyeztetés helyett a bérharcok jártak eredménnyel. Először a bányászok utasították el a 12 órás munkanapot, aztán az építőiparban és a hatvani cukorgyárban sztrájkoltak. Az építőipari munkások 8 órás munkaidőért küzdöttek, a cukorgyári munkások béremelésért. Hatvanban sikerült is elérni 25%-os béremelést, 500 korona ruhasegélyt és a természetbeni járandóság fenntartását. Ezt követően 1920 júniusában a vas-, fém- és gépiparban a Schlick–Nicholson-hajógyárban követelték a 8 órás munkaidőt. A megmozdulások további célja a túlóra díjazása volt.¹² Az országszerte terjedő megmozdulások némi eredménnyel jártak. A budapesti és a főváros környéki szociáldemokrata öszzbizalmi értekezlet 1920. július 17-én síkraszállt a 8 órás munkaidő megvédéséért, és gyűjtést indított az elbocsátott munkások támogatására.

A korszakot hűen tükrözi a munkaadók és a munkavállalók „egyezkedésének” egyik esete. A különböző bérharcok eredményeként 1920. július 12-én a VOGE és a szakszervezetek tárgyalóasztalhoz ültek. A tárgyalás eredményeként a munkaadók a heti 50 órán túl túlórapénzt garantálták úgy, hogy az 51. és a 62. óra között az órabér 25%-át, azon túl 50%-át kapja a munkavállaló. Ígéretet tettek arra, hogy megszüntetik az úgynevezett feketelíst, tehát a sztrájk miatt kizárt és elbocsátott munkásokat visz-

¹² Uo. 26.

szaveszik (ami nem valósult meg). Cserében a vasmunkások elismerték a túlóra-kötelezettséget ott, ahol a gyárvezetés elrendeli.¹³ Az események hatására az 1920. évi szakszervezeti értekezlet úgy döntött, hogy ki kell vívni a szervezkedési szabadságot, harcolni kell az életszínvonal javításáért és a társadalombiztosítási pénztárak önkormányzataért. A részeredmények ellenére 1921-ben a sztrájkok folytatódtak.

Az állam, a munkaadók és a munkavállalók érdekegyeztetési kísérletei az 1920-as években

Az első világháború és a forradalmak után kialakult helyzetet az 1921-ben megkötött Bethlen–Peyer-paktum és a politikai szabadságjogokat korlátok közé szorító politikai rendszer határozta meg.¹⁴ 1921. december 8–21. között került sor a kormányzat és a szociáldemokrata párt képviselőinek tárgyalásaira. Az MSZDP vezetői kötelezték magukat, hogy a belpolitikában nem kötnek szövetséget az ellenzéki polgári liberális és demokrata pártokkal, nem fejtenek ki köztársasági propagandát és nem folytatnak agitációt a mezőgazdasági munkások körében. A közalkalmazottak, a vasutasok és a postások szakszervezeteit nem állíthatták vissza. A párt külföldi tevékenységét illetően vállalták, hogy nyíltan megszakítanak minden összeköttetést az emigrációba szorult szociáldemokrata politikusokkal, felveszik ellenük külföldön a harcot, felhasználják a párt nemzetközi kapcsolatait a trianoni békeszerződés megváltoztatása érdekében, és cáfolják a fehérterrortól szóló híreket. Az egyesülési és gyülekezési szabadság terén megállapodtak abban, hogy a rendőrhatalóság ellenőrzési jogának fenntartásával az MSZDP rendszeres pártnapokat tarthat, továbbá előzetes engedéllyel és zárt, vagy elkerített helyen politikai gyűléseket rendezhet. A szakszervezetek nem foglalkozhatnak politikai tevékenységgel. A paktum lehetővé tette, hogy a forradalmak után a hatalomból kiszorult MSZDP legálisan részt vehessen a politikai életben, beleértve a parlamenti munkát is. Ugyanakkor

¹³ Uo. 26.

¹⁴ A paktumról lásd bővebben VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 131–132.

számos törvény és rendelet nehezítette a párt politikai szereplését. Az 1921. évi. „Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló törvény alapján halálbüntetéssel volt sújtható az a személy, aki valamilyen társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet.¹⁵ A 2200/1922. számú választójogi rendelet 1920-hoz mérten háromnegyed millióval csökkentette a választójoggal rendelkezők számát.¹⁶ A kormánypolitika a következő volt: rendeleti úton szabályozták az egyesülési, gyülekezési és szólásszabadságot, reális érvényesülésüket azonban a közigazgatási vagy a rendőri hatóságok számos esetben korlátozhatták.

Mindeközben folyt a harc az életlehetőségek javításáért, a szakszervezetek a munkabérek emeléséért és a 8 órás munkaidőért szálltak síkra. 1921 folyamán a Magántisztviselők Szövetsége fordult kérelemmel a GYOSZ-hoz a béremelés ügyében. A dokumentum arra hivatkozott, hogy ennek a rétegnek a fizetése jelentős mértékben elmaradt a létszükségleti cikkek áraihoz viszonyítva. A GYOSZ 1921. szeptember 2-án válaszolt a szövetségnek, s aggodalmát fejezte ki az élelmiszerárak emelkedése miatt. A tőkés nagyipar képviselői úgy vélekedtek, hogy az áremelkedés drágítani fogja az ipari termelést, így a kormányra hárították a felelőséget, annak a feladata lenne az áremelkedés visszaszorítása. A GYOSZ képviselői ezt követően egyenesen a kormányhoz fordultak, ám azt a választ kapták, hogy a drágulás állandó és tartós jelenség, kinőtt abból a keretből, hogy a kormány kezelni tudná, így a bérkérdést a gyáripáron belül kell elintézni. A levél mindenképpen figyelemre méltó, hiszen az 1920-as évek elején a nagytőke nem tűrte el az állam beavatkozását a gazdasági életbe. Ez az eset

¹⁵ L. NAGY Zsuzsa: *Magyarország története*. Debrecen, 1995. 96.

¹⁶ A 2200/1922. sz. rendelet a férfiaknál 24 éves korhatárt, 10 éves állampolgárságot, 2 éves helyben lakást, négy elemi végzettséget, a nőknél 30 éves korhatárt állapított meg. A nők választójogánál ugyanazok a feltételek érvényesültek, mint a férfiaknál, ám ehhez még hozzájárulhatott az is, hogy ha férjzett és legalább 3 gyermeke van, vagy saját keresetéből tartja fenn magát, illetve főiskolát vagy egyetemet végzett, akkor 30 év alatt is szavazhatott. A titkos szavazást csak Budapesten és a többi törvényhatósági jogú városban hagyta meg. Ezt a rendeletet foglalta magában az úgynevezett választójogi törvény (az 1925. évi XXVI tc.). (L. NAGY Zsuzsa: i. m. 101–102.)

is megfelelő példája annak, hogy a munkabérek megállapítása a munkaadó és a munkavállaló közös ügye volt.

Alig egy évvel később, az MSZDP parlamentbe jutása után, 1922 nyarán a szociáldemokrata párt nevében Propper Sándor, Farkas István és Peyer Károly személyesen kereste fel a pénzügyminisztert az adómentes létminimum felemelése és az adókulcs leszállítása tárgyában. Fellépésük eredménnyel járt. A pénzügyminiszter által benyújtott törvényjavaslat eredetileg az 1000 korona alatti jövedelem adómentességét garantálta volna. Az MSZDP 3000 korona értékhatárt követelt. A tárgyalásokon az adómentes létminimum határát 1500 koronára emelték fel. Ugyanakkor azonban, az augusztus 16-i rendelettel, a kormány a munkásságot kivonta a kedvezményesen ellátottak köréből. Ezáltal a munkások a legfontosabb élelmiszereket nem vásárolhatták meg maximált hatósági áron, mint a közalkalmazottak. Válaszul augusztus 17-én 25 üzemben 3000 vasmunkás szüntette be a munkát, majd másnapra a számuk 40 000-re növekedett. A munkabeszüntetés eredménye 40%-os béremelés lett.

1923 elejére az életszínvonal tovább romlott. Február 26. és március 4. között a vasmunkások és a munkaadók hosszasan tárgyaltak a problémákról, ám eredménytelenül. A Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete, miután béremelést ígért, kizárt 35 000 munkást az üzemekből. Március 22-én a kizárt vasmunkások utcai tüntetést szerveztek. Ennek következtében az életszínvonal csökkenése volt a témája az 1923 elején összehívott szociáldemokrata szakszervezeti értekezletnek, majd az 1923/24-es költségvetési vitában a parlamenti frakció tevékenységének és a magánalkalmazottak 1923. évi rendezvényének. Az 1923 márciusában megrendezett VII. szakszervezeti kongresszuson Gál Benő a szakszervezeti mozgalom nevében a gazdasági és bérvizonyokról tartott beszámolót. Összehasonlítva a háború előtti és az 1920-as évek elejének ár- és bérvizonyait, arra a következtetésre jutott, hogy a kettő közötti szakadék 1923-ban tovább mélyült. A kongresszuson a Szakszervezeti Tanács indítványozta a megélhetést biztosító létminimum törvénybe iktatását, a törvényes árszabályozást és a béregyeztető bizottságok kötelező felállítását. Ezt az igényt 1923 folyamán a parlamenti frakció sürgette a nem-

zetgyűlésben. Az év elején Róthenstein Mór nyújtott be határozati javaslatot, majd Saly Endre képviselő is támogatta a munkabéradatokat feldolgozó hivatal létrehozását. A szociáldemokrata párt a gazdasági folyamatokba való állami beavatkozás álláspontjára helyezkedett, mivel a kormányzattól várta a társadalom gazdasági és szociális érdekvédelmének biztosítását: „...az állam nem azért alakult, hogy a gazdaságilag erősebb pártján álljon, hanem éppen az ellenkezőért: az állam azért alakult, hogy a gazdaságilag gyengébbet megvédelmezze az erősebbel szemben.”¹⁷

A magánalkalmazottak gazdasági- és szociális érdekvédelme területén a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége szintén törvényi rendelkezéseket sürgetett. Ennek a rétegnek a gazdasági folyamatok ezen belül az infláció negatív hatásaival azért kellett számolnia, mert a munkaidő és munkabér kérdésében ki volt szolgáltatva a munkaadók egyoldalú önkényének. Ebben a vonatkozásban a kereskedelmiek vezetői a 36 órán át tartó teljes munkaszünet (azaz pihenőidő) és a minimális munkabér megállapítását sürgették. Világosan látták azonban, hogy követeléseik alapja az egyesülési és gyülekezési szabadságjog biztosítása, hiszen ezen szabadságjogok hiányában nem tudnak érdekeik védelmében egyenrangú partnerként tárgyalni. A magánalkalmazottak az MSZDP törekvéseivel párhuzamosan az indexalapú bérrendszert, a létminimum törvényi biztosítását, a heti bérekre történő áttérést létfontosságúnak tartották a fogyasztóképesség helyreállítása szempontjából. Jól tükrözi a magánalkalmazotti réteg helyzetét a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének statisztikai kimutatása: 1922-ben 1808, 1923-ban 1329 személy keresett munkát, miközben csak 792, illetve 626 állást tudtak betölteni. Ezzel párhuzamosan az érdek-képviselési szervezet 1923-ban 4 280 300 koronát fizetett ki munkanélküliségélyre.¹⁸

Ugyancsak az infláció növekedése miatt intézett a szociáldemokrata Györki Imre interpellációt Bud János közéleti miniszterhez. Györki a párt nevében követelte az elsőrendű köz-

¹⁷ *Nemzetgyűlési Napló*, VIII. K. 215.

¹⁸ A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége központi vezetőségének 1923. évi beszámolója. *Magánalkalmazott*, 1924. március 1. 4.

szükségleti cikkek – kiváltképpen a gabona árának állami szabályozását. Felszólalásában a malomkartell „árdiktatúrájáról” beszélt. Bud János az interpellációt egyszerűen visszautasította: „...a gabonaáraknak olyannak kell lennie, mint amilyenek a helyes és egészséges gazdasági élet természetes tevékenysége megkívánja.”¹⁹ A szociáldemokrata párt 1923-ban is az adómentes létminimum állandó szabályozását tartotta célravezetőnek az áruk folyamatos emelkedése miatt.

Ebben az évben két, az életszínvonal szempontjából meghatározó eredmény született. A kormány az 1923. évi 6045/ME. sz. rendelettel döntött a béregyeztető bizottságok felállításáról, amit a szociáldemokrata párt elvileg helyesnek tartott, de nem tudott elfogadni, mert hatáskörük nem terjedt ki minden bérből és fizetésből élő rétegre, nem volt kötelező jellegű és paritásos.²⁰ A Szaktanács úgy döntött, hogy addig nem vesz részt az új szerv munkájában, amíg nem módosítják az intézkedést. Erre sem az állam, sem a munkáltatók nem mutattak hajlandóságot. A szakszervezetekkel szemben a munkaadók szintén elutasították a rendeletet, de más szempontból. Ők a korábbi panaszbizottságok tapasztalataiból kiindulva fejezték ki tiltakozásukat: „Az üzemek legfontosabb gazdasági kérdéseibe semmi körülmények között sem enged beleszólást olyan kívül álló tényezőknek, akik nem ismerhetik eléggé a ma már óráról órára változó konjunkturális viszonyokat, akik nem lehetnek tisztában azzal, hogy valamilyik vállalat teherbírása mit enged meg, de főképpen, akik nem felelősek az üzemek irányításért.”²¹ Természetesen a gazdasági helyzetnek a GYOSZ által érvként felhozott változásait tekintve az indexrendszer bevezetése és a kollektív szerződések korrekt megkötése jótékony hatású lehetett volna, de a munkaadók mindezzel mereven szemben álltak.

Az, hogy az indexen alapuló bérmegállapítás intézménye kapcsán tapasztalható munkaadói és munkavállalói álláspontok eltértek egymástól, még a Magyar Közgazdasági Társaság e té-

¹⁹ *Nemzetgyűlési Napló*, XIII. K. 318.

²⁰ Az ipari bérvizályok békés elintézése céljából létesítendő egyeztető bizottságokról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, Budapest, 1923. 307–310.

²¹ *Magyar Gyáripar*, 1922. január 6.

makörben összehívott ülésén is érzékelhető volt.²² Az indexrendszer különösen nagy jelentőségű volt 1925-ig, az értékálló pénz bevezetéséig a létminimum megállapítása szempontjából. A különböző mértékben emelkedő árakat a munkabérek nem tudták követni, de a korona árfolyam-ingadozása miatt lehetőség sem nyílt arra, hogy ezeket a különbségeket pontosan tanulmányozzák. A szociáldemokrata párt egyértelműen az indexszámok bevezetése mellett foglalt állást, mert az indexrendszer bevezetésével lehetőséget látott arra, hogy a létminimumot pontosan meg lehessen állapítani, majd ennek alapján a bérek törvényileg is szabályozhatók legyenek. Az erről folytatott vitán a párt álláspontját Kertész Miklós, a magántisztviselői érdekek megfogalmazója képviselte: „...nem taktikai okokból, nem mereven ragaszkodunk az indexbérrendszerhez, amelynek célja csupán a munkás-standard lezüllesztésének a megakadályozása.”²³ Véleményét az egyre növekvő mértékű inflációval indokolta. Ezzel szemben a vita néhány résztvevője kifejezetten ellenezte az indexrendszer bevezetését, mások a rendszer kötelező jellege ellen tiltakoztak, ám akadtak olyanok is, akik az infláció felszámolását a magyar korona stabilizálásában látták. Az abszolút ellenzők egyike, Kende Tódor az egész rendszert haszontalannak minősítette, mivel szerinte az árak indexszámát sohasem fogják utolérni a bérek, s az indexszámok alapján a munkaadó nem fizet több bért a munkavállalónak. Ugyanakkor egy esetleges béremelés újból és újból megemelné az árakat. Hozzá hasonlóan néhány résztvevő ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a felemelt munkabér minden esetben növeli a létszükségleti cikkek árait, „drágaságot” idéz elő. Olyan szélsőséges álláspontok is elhangzottak, mint például az egyik résztvevőnek, Neumann Károlynak a véleménye, aki csak azért helytelenítette az indexrendszert, mert az egy kategóriába helyezné a szellemi és a fizikai munkásokat.

²² A vita részletes ismertetését lásd EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 169–170.

²³ Az indexszámok jelentősége a munkabérek meghatározásánál. *Közgazdasági Szemle*, 1922. 9/10. 532.

Végül az 1923-as béregegyeztető bizottságokról szóló rendeletet ebben az évben a gazdasági munkabérek szabályozásáról szóló törvény egészítette ki, amely a mezőgazdasági munkásokra és napszámosokra vonatkozóan ún. munkabér-megállapító bizottságok felállítását javasolta a földművelésügyi miniszter által indokoltnak tartott esetekben. Ezekkel a jogszabályokkal a munkavállalók szociális érdekeinek védelmét a kormány megoldottnak tekintette.²⁴

A munkanélküliség esetére szóló biztosítás törvényjavaslata

Az 1920-as évek egyik legsúlyosabb és legakutabb szociális problémája a munkanélküliség volt, amely 1923/24 fordulójára akkora méreteket öltött, hogy nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A törvényhozásban az MSZDP 1924. január 29-én követelte a kormánytól, hogy terjesszen elő törvényjavaslatot a munkanélküliség elleni biztosítás tárgyában. A magyar szakszervezeti adatok szerint 1923 októberében 13 227, novemberében 15 409, decemberében pedig 16 949 volt a szakszervezetek által segélyezett munkanélküliek száma. A parlamenti frakció fellépését követően a Szakszervezeti Választmány 1924. január 30-i gyűlése szintén határozati javaslatot fogadott el a munkanélküliség esetére szóló biztosítás tárgyában.²⁵ A gyűlés résztvevői megállapították: a munkaerő nemzeti vagyon, amelyet az államnak kötelessége védeni. Nézetük alapját a trianoni békekötés „Munka” fejezetének egyik passzusa képezte, amely tiltakozott az emberi munkaeszköz jellege ellen. Ezt követően a nemzetgyűlés 1924. február 5-i ülésén Jászai Samu a munkanélküliség csökkentése érdekében azt követelte az államtól, hogy rendeljen el közmunkákat, csökkentse az árakat, állítson fel állami hivatalt a kérdés rendezésére, adjon utazási kedvezményt a vidékről a fővárosba utazó, munkát

²⁴ Az 1923. évi XXV. tc. A mezőgazdasági munkások munkaereje jogosulatlan kihasználásának meggátolásáról. In: *Magyar Törvénytár*, Budapest, 1923. 179–183.

²⁵ VARGA Lajos: Munkaközvetítés, munkanélküliség, a munkanélküliség esetére szóló biztosítás és a szakszervezetek Magyarországon 1945 előtt. *Múltunk*, 1992/2–3. 53.

kereső állástalan embereknek, és alkosson törvényt a munkanélküliség esetére szóló biztosításról. A munkanélküliség növekedése miatt Kabók Lajos is interpellációban követelte a munkanélküliség esetére szóló biztosítás törvénybe iktatását, a közmunkák elrendelését és a közmunkákat vállaló munkások tisztességes bérezését. A felszólalások sorát Peyer Károly szeptember 5-i beszéde zárta, amelyben összehasonlította a magyar és a német munkás életszínvonalának különbségét, és megállapította, hogy számos országban már törvényhozás útján rendezték a kérdést. A szociáldemokrata párt politikusai egyetértettek abban, hogy a munkanélküliség a demográfiai és gazdasági fejlődés gátja, demoralizáló hatású, és aláassa a társadalom kulturális színvonalát is.

1924 júniusában a parlamenti frakció tagjainak és a szakszervezeti vezetőknek a küldöttsége a kereskedelmi és a népjóléti miniszterhez fordult. A népjóléti miniszter elismerte a kérdés rendezésének szükségességét, az egy hónappal később összehívott értekezleten azonban a munkaadók szembe fordultak a kormány által kidolgozott biztosítási javaslattal. A nagytőke az államtól várta a megoldást, csupán a közmunkák megindításával értett egyet. Egyes munkáltatói egyesületek képviselői az egész biztosítási ügyet a szociáldemokraták találmányának minősítették. 1924 tavaszán-nyarán elhangzottak olyan kijelentések az állami hivatalok részéről, hogy a kormány a törvényjavaslatot hamarosan tárgyalni fogja, ám erre nem került sor. A Szaktanács a munkanélküliség terjedése miatt az év végén saját javaslattal állt elő: a munkanélküliek azonnali megsegítésére adjanak munkanélküli-segélyt, amelynek kétharmad részét a munkaadó, hatodrészt az állam, hatodrészt pedig a község vagy város fizetné. A szociáldemokrata párt egész évben tartó akciója nem hozott eredményt, annak ellenére, hogy ebben az időszakban már Európa legtöbb államában, így Dániában, Svédországban, Finnországban, Norvégiában, Nagy-Britanniában, Görögországban, Olaszországban, Németországban és Ausztriában a genfi rendszer alapján segélyezték a munkásokat. 1924 őszén Közép-Európa egyes államaiban, így Lengyelországban és Csehszlovákiában is törvénybe iktatták a munkanélküliség elleni biztosítást.

Két évvel az után, hogy a nemzetgyűlésben először vetették fel a munkanélküliség esetére szóló biztosítás törvényi szabályozásának a kérdését, 1926 elejére elkészült a törvényjavaslat. A korszak szociális problémáinak talán a legnagyobb horderejű szociális kérdésében ugyanakkor egyértelmű álláspont nem született, mivel a munkanélküliség esetére szóló biztosításnak egyaránt akadtak ellenzői és támogatói. A kormány által előkészített törvénytervezet előírta, hogy minden biztosított után járulékot kell fizetni, amely a biztosított alkalmazott napi bérének 4%-át nem haladhatja meg. A jogosultság alapja a munkahiány megállapítása és a 2 éves biztosítás volt. A járulékfizetés alapját a napibér 40%-a, eltartottak esetében a 60%-a képezte. A segílyt a tervezet szerint 13 héten át lehetett igénybe venni. Kártalanításban vagy segílyben nem részesülhetett az a személy, aki munkabeszüntetés vagy kizárás miatt veszítette el munkáját, de 7 hét után a segílyre ő is jogosulttá vált.²⁶

A törvénytervezet sorsa rendkívül tanulságos. Először a Magyar Közgazdasági Társaság 1926. márciusi ülésén vitatták meg, majd a népjóléti minisztériumban tárgyalták az érdekelt felek. A minisztérium képviselői már a tudományos vitán is elmondták véleményüket. Dréhr Imre államtitkár a biztosítás törvényerőre emelését támogatta, mivel úgy vélte, hogy a munkanélküliség nem csupán a magyar társadalom szociális problémája, hanem az egész világgazdasági rendszerben keletkezett zavar egyik lényeges kísérőjelensége. Az államtitkár a munkanélküliséget az első világháború után az Egyesült Államoknak eladósodott Európa szociális ügyének nevezte: „Jelen munkahiány közvetve Európa fizetési mérlegének problémája.”²⁷ Ugyanakkor a magyar társadalom szempontjából nem hagyható figyelmen kívül a trianoni békeszerződés, amely a munkanélküliség fokozásához nagymértékben hozzájárult. Dréhr szerint ez a munkahiány egyaránt veszélyes a munkaadóra, a munkavállalóra és az államra. Két fázisban lehetne ezt orvosolni: egyfelől a prevenció (azaz a megelőzés) által, másfelől a „kórtünet kezelésével”. Amennyiben a mun-

²⁶ VARGA Lajos: i. m. 59–60.

²⁷ DRÉHR Imre: A munkahiány esetére szóló biztosítás. *Közgazdasági Szemle*, 1926. 5–6. 265.

kanélkülséget meg kívánjuk előzni, akkor a termelés, a tőke és a munkapiac területén kell kormányzati intézkedéseket végrehajtani. A népjóléti államtitkár a termelés szférájában közmunkák és szükségmunkák megindítását javasolta, ám hangsúlyozta, hogy nagymértékű szükségmunka csak ott lehetséges, ahol elegendő tőke áll rendelkezésre. A tőke területén céltudatos és következetes pénzügypolitikát sürgetett. Dréhr javasolta: ha gazdasági konjunktúra következik, a spekulációt meg kell fékezni megfelelő kamatláb-politikával, gazdasági depresszió esetén pedig a hitel-feltételeket kell gyorsan és lényegesen megkönnyíteni, s mindezt a kormány közreműködésével. A munkapiacot állami munkaközvetítéssel helyben meg kell szervezni. Amennyiben a prevenció nem segít a munkanélküliség megfékezésében, akkor ezt a szociális problémát a biztosítás révén kell orvosolni. Dréhr Imre a törvényjavaslatot erre megfelelőnek tartotta, s úgy vélte, ha törvényerőre emelkedik, három lényeges elemet kell tartalmaznia: 1. kötelező jellegű legyen, 2. a biztosított személyre nézve 4%-os járulékterhet jelentsen, illetve 3. a terhek viselésében vállaljon szerepet az állam.

Pap Dezső a Közgazdasági Társaság ülésén szintén a kötelező biztosítás mellett érvelt. Az egykori miniszter Dréhrrel szemben felvetett egy további igen lényeges kérdést: vajon a legtudatosabb pénzügypolitika, a szükségmunkákat megszervező gazdaságpolitika elejét tudja-e venni a munkanélküliségnek? Pap válasza egyértelmű *nem* volt. A Dréhr által felvetett prevenciós jellegű kormányzati intézkedések nem tudják a gazdasági élet által újra és újra „kitermelt” munkahiányt megszüntetni. A munkahiány már az első világháború előtti gazdasági élet állandó kísérőjelensége volt, ezért a biztosítás bevezetése nem lehet kérdéses. Pap meglátása szerint a munkanélküliség esetére szóló biztosítás mellett gazdasági és erkölcsi szempontok szólnak. Gazdasági értelemben mind az államnak, mind a munkaadónak, mind a munkavállalónak elemi érdeke a munkaerő védelme. Erkölcsi értelemben az ember autonóm mivolta teszi indokolttá a biztosítást. Széles társadalmi rétegek létbizonytalansága az egész közösségre nézve demoralizáló lehet.

Pap előadásában ugyanakkor részletesen taglalta a munkanélküliséggel szorosan összefüggő gazdasági folyamatokat. Meglátása szerint az első világháború után gazdasági válság van kibontakozóban, amelynek oka a termelés és a fogyasztás egyensúlyának megbomlása. Az ebből kivezető út csakis a fogyasztóképesség növelése lehet. A társadalom fogyasztóképessége azonban az alacsony munkabérek, a nagy munkanélküliség és az általános létbizonytalanság miatt elégtelen. A kialakult helyzet súlyosságához hozzájárult továbbá az első világháború után, a világ-gazdaságban jelentkező árverseny. A háború előtti egyik legfontosabb kiviteli cikkünket a nyerstermékek alkották, ezek világpiaci ára azonban a háború után más iparcikkekhez viszonyítva jóval kisebb mértékben emelkedett. Következésképpen a nemzetközi gazdasági életben ádáz küzdelem indult a nyerstermékek elhelyezéséért. Mindeközben a háború után a mezőgazdasági termények iránti kereslet is csökkent. A magyar lakosság fogyasztása a mezőgazdasági cikkek tekintetében igen alacsony maradt, amit a gazdasági élet nem volt képes pótolni. A kiutat a belső fogyasztás növelése jelentheti. A munkanélküliség esetére szóló biztosítás pozitív hatást gyakorolhatna a jövedelemelosztásra, ami közvetlen visszahatna a belső fogyasztás növekedésére.

Támogatta a javaslat elfogadását Földes Béla akadémikus is. Véleménye szerint a biztosítás hiánya „emberiség”, társadalmi és politikai szempontból is hátrányos, a gazdasági életre nézve. Az első világháború alatti és utáni gazdasági megszorító intézkedésekkel párhuzamosan jelentkező munkanélküliség orvoslásának megfelelő útja a biztosítás és a munkahelyteremtő gazdaságpolitika. Ugyanakkor hangot adott azon véleményének, hogy a biztosítással való esetleges visszaéléseknek és a munkakerülésnek pontos törvényi szabályozással kell elejét venni. A törvényben rendelkezzenek a biztosítottak köréről, a segélyre való jogosultságról, a segély mértékéről, valamint az állam hozzájárulásának a mértékéről.

A biztosítást támogató előadásokkal szemben Balás Károly, a Pázmány Péter Egyetem tanára a javaslatot veszedelmesnek nevezte. Úgy vélte, hogy a biztosítás törvénybe iktatása a „marxi irányú társadalomfejlődés egyengetését” jelentené: „...a javaslat ká-

ros és veszedelmes, mert a forradalmi szocializmus osztályharc-beli pozíciójának a körülbástyázója a szociális gondoskodás köntösében, és közvetve magna chartája nem csak a sztrájkra való jognak, hanem a sztrájklehetőségek gazdasági megalapozásának is.”²⁸ Így a szociális biztosítás törvénybe iktatásával „az állam általi eltartás” jogát látta megvalósulni. Tiltakozott a sztrájkjog törvényi garantálása ellen is. A munkanélküliség kérdésének megoldását a munkára kényszerítésben látta, s a munkanélküliség esetére szóló biztosítás helyett az aggkori és rokkantbiztosítás nemzeti szempontok szerinti kiépítését sürgette. A közgazdász egyetemi tanár Navratil Ákos sem tartotta célravezetőnek a kötelező biztosítás azonnali bevezetését. Ellenvéleményét azzal indokolta, hogy a magyar ipar nem bírná el a biztosítás bevezetéséből származó terheket. A megoldást a kormány gazdaságpolitikájának megváltoztatásában látta. Védővamos iparfejlesztő politikát, a belső fogyasztópiac kibővítését és a termelés fokozását javasolta, amely jótékonyan hatna a munkahelyteremtésre. „Csak azért biztosítani munkátlanság esetére, mert a területileg megcsökkent Magyarország, úgy amint előbbi értelmiségét nem tudja ellátni, ipari munkáslétszámának sem tud elegendő munkát nyújtani, rosszul alkotott orvosszernek, céltévesztettnek és az ipar szempontjából kockázatosnak tartanám.”²⁹

Ezt követően, 1926. május 1. és 21. között, a munkahiány eseteire szóló biztosítás tervezetét a munkaadói és a munkavállalói érdekszféra bevonásával külön miniszteri értekezlet tárgyalta. Az ankéton ugyanazok az egymásnak szögesen ellentmondó vélemények hangzottak el, mint korábban. A minisztériumi értekezlet megnyitására, május 10-én, maga Vass József népjóléti miniszter arra kérte fel az érdekelteket, hogy a törvényjavaslatot ne utasítsák el mereven, hanem inkább a részletkérdéseket tisztázzák.³⁰ Fenyő Miksa, a GYOSZ elnöke a népjóléti miniszter kérésével szemben már a vita elején azzal érvelt, hogy a magyar ipar nem

²⁸ BALÁS Károly: A munkanélküli biztosítás javasolt módja. *Közgazdasági Szemle*, 1926. 7–8. 430–431.

²⁹ Belügyminisztérium iratai. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K-166 – 1926 B 1. d. 352.

³⁰ Uo.

bírja el a biztosításból származó terheket, illetve hogy a szociáldemokrata szakszervezetek nagy összegeket költenek segélyezésre. Ha törvénybe iktatják a javaslatot, akkor a szakszervezetek a felszabaduló pénzösszeget agitációra fogják fordítani. Ehelyett az állami beruházások megindítását és munkahelyteremtő gazdaságpolitikát sürgetett. Fenyő az egész törvényjavaslatot a külföldi minták pusztá utáztatának titulálta. Hasonló véleményt fogalmazott meg Székács Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, aki szintén a biztosítás elejtését kérte. Ő azal érvelt, hogy Magyarországon fogyasztási válság van. Ha a népjóléti minisztérium segíteni akar, akkor a kormány gazdaságpolitikáján kell változtatni. A munkanélküliség megszüntetéséhez építsenek ki munkaközvetítő szervezetet. Maga a biztosítás káros a közösségre nézve, mivel csökkenti a munkás munkakészségét, illetve növeli a munkakerülést. Mindehhez azt is hozzátette, hogy a külföldi munkanélküli-biztosítás technikájának az átvételével vigyázni kell, mert Magyarországon az emberek nem szeretnek dolgozni (!). Vass József a munkaadói szféra merev ellenállására úgy reagált, hogy ha ezek az aggodalmak beigazolódnak, akkor visszavonja a törvényjavaslatot.

Május 17-én került sor a munkavállalói szféra képviselőinek meghallgatására. A Szakszervezeti Tanács részéről Gál Benő szólalt fel, aki a Tanács 1924-ben elkészült javaslatát hozta magával. Számos érdek-képviselői szervezet – az Országos Keresztényszocialista Munkásszervezet, a Magyarországi Magántisztviselők Szövetsége, a Pénzügyintézeti Tisztviselők Országos Egyesülete, a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége, a Kereskedelmi Alkalmazott Kereskedők és Tisztviselők Országos Szövetsége, a Keresztényszocialista Magántisztviselők Országos Szövetsége, a Művezetők Országos Szövetsége, illetve a Kereskedelmi Pénzügyintézeti Tisztviselők Országos Szövetsége – a biztosítási törvényjavaslat elfogadását követelte. Gál Benő ugyanúgy érvelt, mint az 1923. évi szakszervezeti kongresszuson: a munkanélküli-biztosítás a komplex társadalombiztosítás egyik alapeleme, a modern szociálpolitika építőköve. A biztosítás nem teszi a munka nélküli személyt csavargóvá vagy munkakerülővé. A Szakszervezeti Tanács még a kormány sokkal szűkebb körű tör-

vényjavaslatát is tárgyalási alapul fogadta el, kész volt arra, hogy saját elképzeléseit ejtse. Ugyanakkor helyeselte a munkaközvetítés országos megszervezését, de úgy vélte, hogy ennek a szervezetnek egyformán kell a munkaadói és a munkavállalói érdekeket képviselnie. Faragó László, a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének képviselőjében, azzal támasztotta alá Gál véleményét, hogy a fennálló, fogyasztói érdekeket súlyosan károsító gazdasági viszonyok indokoltá teszik a törvény megalkotását.

Az értekezleten egymással teljes mértékben szemben álló munkaadói és munkavállalói vélemények következménye az lett, hogy Vass az aggkori és rokkantbiztosítás jövőbeni tárgyalása mellett döntött, miközben a munkanélküliség esetére szóló biztosítást levette a napirendről. Így ezt a törvényjavaslatot végül nem terjesztették fel a parlamentben.

Álláspontok az érdekegyeztetés intézményesített mechanizmusairól az 1926-os országos társadalmpolitikai értekezleten

1926. október végén többnapos társadalmpolitikai értekezletet tartottak Budapesten. Résztvevői a magyar társadalom legfontosabb szociális problémáival foglalkoztak; az egyik közvetlenül az érdekegyeztetés kérdésköréhez tartozott: ez a gyári bizottságok és a munkaközösségek, illetve a munkaviszályok során alkalmazott békéltető eljárások szociális problémája volt, amelyről az első világháborút lezáró békeszerződések „Munka” fejezete hangsúlyosan szólt. A háború utáni időszak egyik legfontosabb szociálpolitikai elve éppen az volt, hogy a munka nem tekinthető árunak, a munkás vagy az alkalmazott nem lehet a munkaadó pusztá eszköze. A munkavállalónak joga van beleszólnia a saját munkabérének, munkaidejének és munkakörülményeinek a megállapításába. A Bethlen-kormány számára mindez a szociálpolitika kényes kérdései közé tartozott, az 1920-as években ebben a témakörben megjelent nemzetközi egyezménytervezetek egyikét sem ratifikálta. Már maga a téma felvetése jelentős nézetkülönbséget okozott. Navratil Ákos véleménye szerint a munkavállaló a munkavállala-

lőkat és munkaadókat tömörítő gyári bizottságokban kizárólag a munkarend, a bérfizetés és az üzemvezetés technikai jellegű kérdéseibe szólhatna bele. A munkás a „vállalat jövedelmezőségi számításába” nem nyerhet betekintést, mert az a munkaadó illetékességi körébe tartozik. Véleménye szerint a munkás a „vállalat jövedelmezőségi számításába” nem nyerhet betekintést, mert az a munkaadó illetékességi körébe tartozik. Álláspontját azzal indokolta, hogy a munkásság egyoldalú érdek-képviselői szervei, mint például a szakszervezetek vagy a munkásokat tömörítő üzemi tanácsok, a termelés gátló tényezői. Ezek a szervezetek a munkásság politikai jellegű szervezetei. Az állam feladata a paritásos gyári bizottságok létrejöttének támogatása a szakszervezetekkel szemben. „De vitathatatlan, hogy leginkább a szakszervezede-
s tanította meg a munkásságot arra, hogy az üzemeken belül is szervezkedhetik vagy legalábbis, hogy megkísérelhetne ilyféle szervezkedést. A szakszervezeti mozgalom erősítette a munkásságot annyira, hogy túlzólag, az üzemek szocializálására, kommunizálására is gondolhasson.”³¹ Az előadó az orosz forradalom és az utána következő hadikommunizmus példájával részletesen foglalkozva igyekezett a szakszervezeti mozgalom és a kommunizmus közé egyenlőséget tenni.

Az előadást többen vitatták. Szabó József nemzetgyűlési képviselő a Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetsége nevében konkrét javaslatokat tárt a konferencia elé. A munkásoknak a munkabérek és a munkafeltételek megállapításánál szavazati jogot, az üzemvezetésben (azaz a gazdasági élet irányításában) pedig részvételi jogot követeltek. Indoklásképpen XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott „Rerum novarum” kezdetű enciklikájára hivatkoztak, amely elismerte a munkának az emberi életben játszott központi szerepét és a munkavállalók védelmét sürgette, olyan hagyományos értékek tiszteletben tartása mellett, mint a család, az egyház és a magántulajdon. Szabó József szerint több

³¹ BALOGH Andor–KOVRIK Béla (szerk.): *Társadalompolitikai feladataink. Az 1926. október 24–30-ig tartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai.* (A továbbiakban: *Társadalompolitikai értekezlet.*) Budapest, 1927. 280. – Az értekezletről lásd részletesebben EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon.* I. m. 50–72.

szempontból is hasznos lehet, ha a munkások részt vesznek az üzemvezetésben. A munkavállalók gyakorlati tudása és tapasztalata hozzájárulhat az üzem hatékony működéséhez, erősítheti a közösségi érzést és növelheti a munkafegyelmet. Az értekezlet végül a paritásos alapon felállítandó üzemi bizottságok mellett döntött, megjelölve azok pontos feladatkörét. Egy ilyen típusú bizottság dönthet a bérszerződésekről, a gyári rend betartásáról, az egyéni és a csoportosérelmek orvoslásáról, az állami törvények betartásának ellenőrzéséről, a biztonsági és egészségügyi feltételekről, az inasügy, a gyermek- és a női munka ellenőrzéséről, a technikai nevelésről, különböző tanfolyamokról, a szórakozás és az üdülés megszervezéséről.

A témához szorosan kapcsolódott a munkaviszályok törvényes rendezésének kérdésköre. Pap Dezső egykori államtitkár előadása számos reformjavaslatot tartalmazott. Pap Dezső a modern szociálpolitika alapelveihez alkalmazkodva az egyesületi szabadságjog biztosítása mellett érvelt. Pap a munkásegyesületek és a szakszervezetek munkájában nem romboló, politikai rendszert aláásó tényezőt, hanem a szociálpolitikai fejlődés fontos zálogát látta: „...nemcsak elméleti megállapítás, hanem sokszorosán igazolt tapasztalat az, hogy igazán eredményes szociálpolitikát a közhatalom magában éppoly kevésbé képes kifejtetni, mint ahogyan egy szárnyaló madár sem tud repülni... Fájdalmasnak tartom azt, hogy a nem Balkán-államok között Magyarország az egyetlen állam, mely e kérdésekben a Balkán-államok színvonalán marad.”³² Az egyesületi jog törvényi garantálása révén a munkavállaló a munkaviszonya és egy esetleges munkaviszály ügyében kollektíven tud fellépni, érdekeit nem ő maga személyesen, hanem az érdek-képviselői szerve törvényesen képviselheti. Pap Dezső részletesen taglalta a munkaszabály-szerződések és a munkaviszály során alkalmazott békéltető eljárás jogi feltételeit.³³ Különösen fontos megállapítása volt, hogy a munkások a sztrájkjog törvénybe iktatását akarják. Pap Dezső szerint a munkaszabály-szerződések megkötésénél a következő alapelveket kell rögzíteni: a munkavállaló részéről szerződő fél csak szakegyesület lehet; a szerző-

³² Uo. 296, 302.

³³ Uo. 294–295.

dés csak akkor érvényes, ha írásba foglalják, és a nyilvánosság biztosítása érdekében meghatározott helyen kell letenni és őrizni. Meg kell állapítani a hatályának és a felmondási időnek más megállapodás hiányában érvényes leghosszabb tartalmát: a munkaszabály-szerződésbe foglalt más megállapodás hiányában a felek, illetve az azokhoz tartozó személyek a munkaszabály-szerződésbe foglalt munkafeltételeket nemcsak egymással, hanem harmadik személyekkel szemben is kötelesek legyenek megtartani.

A békéltető eljárás feltételei a következők:

1. Az olyan munkaviszályt, amely legalább 10 munkást érint, a két fél (munkaadó és munkavállaló) álláspontjának ismertetésével hatósági úton be kell jelenteni.
2. A békéltetést a hatóság köteles megindítani, ahol mind a két fél részvétele kötelező.
3. A békéltető eljárásban, ahol az egyik fél 10-nél több természetes jogi személyből áll, csak képviselő útján vehet részt.
4. A békéltetést a hatóság által kijelölt személy vezeti vagy egyedül, vagy bármelyik fél által kijelölt bizalmiférfi(ak) részvételével. Ha bizalmiférfiak bevonására kerül sor, a békéltető bizottságban az elnöki teendőket a hatóság embere látja el. Sem a bizottság elnöke, sem a bizalmiférfiak nem dolgozhatnak abban a szakmában, ahol a békéltetés folyik.
5. A békéltető szerv megidézheti a feleket, tanúkat, szakértőket hallgathat meg.
6. Az eljárás lefolytatása után a békéltető szerv javaslatot tehet a vitás kérdés elintézésének módjára.
7. A békéltető eljárás a munkaviszályok fennállása alatt bármikor megismételhető.
8. Nincs helye a békéltető eljárásnak, ha a felek vitás ügyüket más szervre bízzák.

A kérdéskör másik előadója, Jászai Samu, a szociáldemokrata munkásmozgalom javaslatait fogalmazta meg. Jászai az egyesületi jog törvényi biztosítását és a szakszervezetek autonómiáját követelte, összhangban az országos pártkongresszusok és a szakszervezeti értekezletek követeléseivel. Kovrig Béla a békéltető eljárások szükségességét hangsúlyozta abból a megfontolásból, hogy a sztrájknál eredményesebbek, mivel az ipari termelés békéjét

szolgálják. Kovrig csak abban az esetben tartotta elképzelhetőnek a sztrájkot, ha a békéltető eljárás semmilyen eredményre nem vezetett. A Szakszervezeti Tanács a felszólalások végén indítványt fordult az értekezlet résztvevőihöz, amelyben az egyesületi és gyülekezési szabadságjog biztosítását és a szakegyesületek működési szabadságát követelte, ez azonban válasz nélkül maradt.

Állami érdekérvényesítés érdekegyeztetés nélkül az 1930-as években

A gazdasági világválság alapjaiban változtatta meg az érdekegyeztetés korábbi „kétoldalú” formáját. A válság következményeképpen a munkanélküliség megnőtt és az életszínvonal zuhant. Mivel a munkanélküliség esetére szóló biztosítás törvénytervezete az érdekegyeztető tárgyalások során megbukott, maradtak a parlamenten kívüli akciók és az átmeneti megoldások. Az MSZDP már az 1920-as évek második felében több, törvényhozáson kívüli megmozdulást tartott. A „Munkát és kenyeret” programmal kifejezetten az életszínvonal emelése érdekében lépett fel. Az MSZDP városról városra járt, a kormánytól munkahelyteremtő gazdaságpolitikát és a megélhetéshez szükséges munkabért követelt. (Ezt kiegészítette 1928 folyamán a „Trianon és demokrácia” címmel megrendezett gyűlések sorozata is, ahol a belpolitikai élet demokratizálása mellett a trianoni béke revízióját követelték.) Számos esetben olyan városokba látogattak el, ahol jelentős számú agrárnépesség élt, így az ipari munkásokon túl egyre nagyobb intenzitással fordultak az agrárszférában kereső népesség gazdasági és szociális problémái felé. Ezekkel az akciókkal karöltve járt az 1928-ban útjára indított lakóvédelmi program is, amely a kilakoltatásokkal szemben akarta megvédeni a bérlőket. Az életszínvonal romlása miatt 1930. szeptember 1-jén a munkásság több tízezer tömege vonult fel Budapesten, s a munkanélküliség enyhítését követelte. Az MSZDP által támogatott tiltakozás a két világháború közötti időszak legnagyobb megmozdulása volt, amely rendőri beavatkozással ért véget. Noha a felvonulás csak néhány órán át tartott, Bethlen miniszterelnök úgy döntött: folyósítanak némi pénzt a szakszervezeteknek, hogy elkerüljék az újabb megmozdu-

lásokat és levezessék a politikai feszültségeket. Egyetértett ezzel a GYOSZ vezetője, Fenyő Miksa is. Fenyő megfogalmazása szerint a szakszervezetek feladata a munkanélküliek segélyezése, s ha ez köti le figyelmüket, nem érnek rá mással foglalkozni.³⁴ A válság közepén hatalomra kerülő új miniszterelnök, Károlyi Gyula (1931–1932) szigorú takarékosági intézkedésekkel kívánt úrrá lenni a kialakult helyzeten. A takarékoság elvét antiszociális intézkedésekkel és hatósági erőszakkal kombinálta. Gazdasági téren az állami kiadások lefaragását, a beruházások mérséklését és a fizetések redukálását irányozta elő. 1931. augusztus 31-én elrendelte, hogy csökkentsék az állami, a vármegyei, a vasúti és az állami üzemek alkalmazottainak fizetését. Ezzel kezdetét vette az adóemelések sorozata, a nyugdíjak csökkentése, illetve a költségvetés kiadásainak radikális lefaragása. Szociális biztosítás hiányában, és a megmozdulásokkal szembeni rendőri fellépés miatt, a válság enyhítése eseti jellegű, karitatív munkával történt. A gazdasági világválság éveit a különböző ruha-, cipő- és élelmiszerosztások sora jellemzi. Legszenbetűnőbb példája ennek az úgynevezett egri norma, a községi alapú természetbeni segélyezés modellje volt, amelyet az 1920-as évek végére több városban, így például Szombathelyen, Kecskeméten, Baján, Esztergomban, Hatvanban, Szolnokon, Gyöngyösön vagy Sátoraljaújhelyen is bevezettek, s a gazdasági világválság éveire már jól bevett gyakorlattá vált.³⁵

Ugyanakkor ezek a látszatmegoldások nem feleltek meg a kor igényeinek. Az állam éppen a válság hatására jelent meg a gazdasági folyamatokban, így lett az érdekegyeztetés folyamatának harmadik szereplője. Az állam szerepvállalása döntően különbözőt aszerint, hogy demokratikus vagy autoriter, diktatórikus politikai

³⁴ Uo. 102.

³⁵ Az egri norma hivatalos ideológiáját Oslay Oswald ferences páter szociális munkáról kialakított elképzelése szolgáltatta. Az egri érsek 1927-ben jóváhagyta a páter törekvéseit, amelyeket egri normaként kezdett el hirdetni. Lényege a városvezetés, az egyház, a szerzetesrendek és a civil lakosság összefogása volt. A segélyezést a norma kidolgozói csak eszköznek tekintették, ennél az egyén közösségi kapcsolatrendszerét elősegítő szociális munka jóval fontosabb volt. A segélyezés célja a nyomorgó helyi lakosság teljes ellátása volt egyénre szabottan. Akin lehetett, munkával vagy lakással segítettek, aki a segélyre szorult rá, azon pénzzel vagy természetbeni ellátással. (EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon*. I. m. 202.)

rendszeréről volt szó. Az Egyesült Államokban F. D. Rooseveltnél első elnökségi ciklusa idején bevezetett, „New Deal” néven ismertté vált kormányzati politika, a brit kormánypolitika és az 1932-ben hatalomra került svéd Per Albin Hansson szociáldemokrata miniszterelnök által vezetett szociáldemokrata kormányok sikeresen összeegyeztették a szociális problémák megoldását a demokrácia eszméjével. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Svédország demokratikus politikai rendszerével szemben az európai tekintélyelvű megoldások a gazdasági válság leküzdésében mellőzték a demokratikus politikai szabadságjogokat. A fasiszta Olaszország államkorporációs modelljének Mussolini által 1927-ben kiadott *Carta del Lavoro* (A munka alkotmánya) című dokumentuma a szindikalista államszerkezetet hirdette, amely képes megszüntetni az egyes társadalmi osztályok közötti érdekellentéteket, az egyént a társadalom szerves részévé teszi, s gondoskodik az egyén anyagi és erkölcsi védelméről. A *munka alkotmánya* a munkát olyan szociális kötelességként határozta meg, amely egyrészt a nemzeti össztermelés növekedését, másrészt a nemzet gazdasági és politikai fejlődését szolgálja. Létezett azonban a szociális ideológiának és érdekegyeztetésnek egy hasonló, radikális változata is Európában. A *Carta del Lavoro* kiadása előtt egy évvel, 1926. november 26-án született meg a spanyol *Munkatörvénykönyv és a Munka Korporatív Szervezete* elnevezésű királyi dekrétum, Eduardo Aunos alkotása.³⁶ Aunos a Primo de Rivera tábornok (1923–1930) vezetése alatt álló kormány befolyásos politikusa volt. Dekrétuma a munkásokat és a munkáltatókat 27, termelési ágak szerint létesített testületben (korporációban) szervezte meg.

A gazdasági világválság éveiben, 1931-ben jelent meg XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” kezdetű enciklikája, amely a hivatásrendi társadalom modelljét vázolta fel. A katolikus egyházfő éppen a tőkés gazdaság és a polgári társadalom korábbi horizontális tagozódását támadta, s az egyház közreműködésével a közép-

³⁶ HARSÁNYI IVÁN: A szociális érdekegyeztetés ideológiája és gyakorlata Spanyolországban az első világháború utáni évtizedben. In: „*Emberek és eszmék...*” *Tanulmányok Vadász Sándor születésnapjára*. Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Intézete, Eger, 2001. 50.

kori társadalomhoz hasonló, új rendeket kívánt létrehozni, amely a társadalmat vertikálisan tagolta volna. Eszerint a hivatásrendek, mint a társadalom alapegységei, a szakszervezetekkel szemben egy-egy foglalkozási ág mentén szerveződnek, így magukban foglalják az adott szakma munkavállalóit és munkaadóit. Az új rendek közötti kapcsolatot pedig az állam felügyeli. Az enciklika óhajának megvalósulása a hagyományos szakszervezetek működésére komoly csapás lett volna, mivel ez a munkavállalók és a munkaadók elkülönülésén, illetve érdekegyeztetésén alapult. A pápa ezt a módszert alkalmatlannak vélte, minthogy a munkaviszony két pólusán elhelyezkedő felek közötti ellentmondások feloldhatatlanok, így a szociális feszültségek megoldhatatlanok.

Magyarországon a Gömbös Gyula vezette kormány (1932–1936) *Nemzeti Munkaterve* a korporativista modellt akarta megvalósítani. Ennek alkotmányjogi következményei a következők lettek volna: a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalmi ággal szemben megerősödik, a politikai szabadságjogokat és az autonóm társadalmi szervezeteket felszámolják. A korporációk (szakmai szervezetek) magyarországi meghonosítása már 1933-ban ott szerepelt a Gömbös-kormány törekvései között, amelyek kormányzati megvalósítása egyenértékű lett volna a szociáldemokrata szakszervezetek gazdasági érdekképviseletből való kiküszöbölésével.³⁷

A korporatív államszervezet kiépítésének és a társadalom vertikális megszervezésének kísérlete miatt a szociáldemokrata párt nehéz feladat előtt állt. Egyrészt a háromoldalú érdekegyeztetetésre semmilyen lehetősége nem nyílt. Beadványai, javaslati nem tudták befolyásolni a gazdasági és a szociális döntéseket. Ráadásul a népjóléti és munkaügyi minisztérium 1932-es

³⁷ A mintaként szolgáló olasz államban Mussolini a korporációknak kezdettől fogva azt a feladatot szánta, hogy az állam keretein belül racionálisan szervezzék meg a tőkés termelést, központilag hangolják össze a termelést és a fogyasztást, hogy egy újabb gazdasági válság elkerülhető legyen. A fasiszta állam vezetője 1930-ban hozta létre a Korporációk Nemzeti Tanácsát, amelynek elnöke ő maga lett. Ez alkalommal mondott beszédében a korporációknak további feladatot adott: nemcsak a termelés összehangolását, hanem a munkások jobb életszínvonalát is szolgálniuk kellett. Mussolini programja azonban nem hozta meg a várt eredményeket. A z olasz fasizmusról lásd bővebben ORMOS Mária: *Mussolini. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, 1987.

megszüntetése után a szociális problémákkal egyszerre több minisztérium is foglalkozott. Az 1932. évi XII. tc. a minisztérium ügykörét 6 másik miniszteri tárca között osztotta szét. Másrészt a törvényhozásban játszott szerepe választásról választásra csökkent, miközben a kormány néhány látszattörvénnyel operált. Harmadrészt a politikai rendszer kitermelte magából a különböző, „nemzeti szervezeteket”, ám ezek nem mozgósítottak nagy tömegeket. A Magánalkalmazottak Nemzeti Szövetsége (körülbelül 7000 taggal), a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesülete (körülbelül 200 fővel) vagy az 1935-ben létrejött Nemzeti Munkaközpont (NMK, 900 fővel) a nem szociáldemokrata alkalmazottakat és munkavállalókat akarta tömöríteni. Az 1934-ben megalakult *Actio Catholica* szintén a munkások tömörítésére vállalkozott. 1936-ban kezdte el gyakorlati szervező munkáját, amely egyházközségi munkásszakosztályok (EMSZO) megalakításában öltött testet. Az EMSZO-ról Bangha Béla a következőket mondotta: „Sürgető feladat, hogy az érdek-képviselői szervezet vezetői a »Quadragesimo anno« szellemében átnevelt munkásokból kerüljenek ki... A munkás Krisztus népe sok helyütt ellensége az egyháznak, vagy legalábbis közömbös vele szemben...” A mozgalom Budapestről indult, ám a tagok száma 1940-ben is rendkívül alacsony volt. Az EMSZO kudarca után 1938-ban Szegeden a Szegedi Ipari Munkavállalók Hivatásszervezete bontott zászlót, s maga kezdett a küzdelembe.

Miután Gömbös Gyula hatalomra került, az MSZDP legfőbb törekvése korábbi politikai céljainak és szervezeteinek megvédése lett. A szociáldemokrata párt 1932. október 14-i pártválasztmányi ülése tiltakozott a Gömbös-kormány kinevezése és programja ellen. A választmány úgy látta, hogy a miniszterelnök megnyilatkozásaiból a fasizmus magyarországi megvalósításának törekvése bontakozik ki, s Gömbös a valóságos politikai és pénzügyi reformok bevezetése helyett a nagytőkét, a nagybirtokot és a nagyipar érdekeit szolgálja ki, így semmi esélye a gazdasági világválságból való kilábalásnak és a szociális haladás érvényesülésének. A kormány törekvéseivel szemben a párt az általános választójogot, az új választásokon alapuló demokratikus törvényhozást, a szabad sajtót, az egyházi és a világi nagybirtok felosztásán alapuló földre-

formot követelte. A gazdasági és szociális válság leküzdésére a választmány olyan akcióprogramot fogadott el, amelynek szerves részét alkotta a munkanélküliség esetére szóló szociális biztosítás törvénybe iktatása, a 40 órás munkahét bevezetése, a lakók védelme a háziurakkal szemben, a létminimumot biztosító munkabér, a földműves népesség politikai szervezkedésének biztosítása és a társadalom minden rétegére kiterjedő szociális érdekvédelmen nyugvó kormányzati szociálpolitika.

A kormány terveivel az 1933 januárjában összeülő országos pártkongresszus szintén foglalkozott. A rendezvény világosan jelezte, hogyan vélekedett az MSZDP Gömbös „reformkísérletéről”. A *Népszava* pusztá propagandának minősítette a *Nemzeti Munkatervet*, s különösen sérelmesnek nevezte a miniszterelnöknek a munkássághoz intézett üzenetét, miszerint a nemzetépítő munkában igényt tart az úgynevezett nemzeti munkásság közreműködésére. A pártkongresszus ezekre a kijelentésekre válaszolva 1933 telén harcot indított a diktatúrák ellen. Peyer Károly elnöki megnyitóbeszédében három, a párt által aktuálisnak tartott teendőt vázolt fel: az általános választójog bevezetését, a parlament ellenőrzési jogkörének bővítését, illetve a munkanélküliség azonnali enyhítést.

Az 1933-ban összehívott rendezvény stílusában és programjában különbözött az 1920-as évek pártkongresszusaitól. Az 1920-as években az MSZDP elsősorban az általa képviselt társadalmi rétegek gazdasági és szociális érdekvédelméért harcolt, a gazdasági válság idején és az 1930-as években viszont sokkal hangsúlyosabbá vált a szocialista gazdasági és társadalmi rendért vívott küzdelem. Figyelemre méltó itt, ahogy átértékelték az MSZDP-nek a politikai rendszerben betöltött szerepét. Egyre inkább előtérbe került a párt tömegpárt jellege, amelynek lényegét politikailag szervezett tömegakciókban jelölték meg.

A határozott hangnem Gömbös érdek-képviselési reformtervezetével szemben is megmutatkozott. Ez a terv nem hagyott kétséget afelől, hogy ha megvalósul, a szociáldemokrata mozgalmat teljesen kikapcsolják a politikai rendszerből. Válaszul Peyer az 1935. évi szeptemberi rendkívüli szakszervezeti kongresszuson meghirdette a cselekvő ellenállást, és kiadta a szakszervezetek

megerősítésének jelszavát. A határozat tiltakozott az egész törvényjavaslat ellen, követelte a szakszervezeteket korlátozó rendeletek visszavonását és kimondta: kizárólag a szociáldemokrata szakszervezetek képesek arra, hogy a munkásság szociális és gazdasági érdekeit védjék.

Éppen a politikai mozgáster csökkenése miatt felértékelődött a szakszervezetek szerepe. Addig, amíg egy demokratikus politikai rendszerben ezek a szervezetek a háromoldalú tárgyalás egyenrangú partnerei, az 1930-as évek magyar valóságában, amikor a politikai gyűléseket sorra betiltották, az MSZDP csak a szakszervezeteken keresztül tudott érintkezni tagjaival: „Tehát, amit a párt nem mond el, azt el kell mondani a szakszervezetekben.”³⁸ Ennek érdekében 1936 elején nagyszabású agitációs kampány kezdődött. A párt Szakszervezeti Hónapot hirdetett, s a tagtoborzást követően nőtt a sztrájkok száma.

A szakszervezeti aktivitással szemben a gyáripari munkásságot érintő egyetlen érdemi kormányzati döntés az 1935. évi 6600-as rendelet volt, amely szerint egyes iparágakban lehetővé vált a 8 órás munkaidő bevezetése. Ennek alapján először az asztalosiparban, majd 1936/37-ben egy sor más iparágban (kárpitóipar, sokszorosítóipar, cipész- és csizmadiaipar, textilipar) vezették be a 8 órás munkaidőt. Ezt a rendeletet a Darányi-kormány idején, 1937-ben keletkezett XXI. tc. egészítette ki, amely a munkaviszony egyes kérdéseit szabályozta, majd a törvény végrehajtási utasításaként megjelenő 3000/1938. Ip. M. számú rendelet szabályozta a minimális munkabérek, a fizetéses szabadság intézményét, illetve a 8 órás munkaidőt. A törvény értelmében minden munkás, aki megszakítás nélkül legalább 1 évig dolgozott valamely iparvállalatnál, 1 heti fizetéses szabadságra tarthatott igényt. Ennek következtében számos vállalat felemelte munkáslétszámát, hogy a termelés mennyisége változatlan maradjon. Ez a döntés tehát kedvezően hatott az ipari munkanélküliségre. Ugyanakkor a törvény nagy hiányosságai közé tartozott, hogy nem terjedt ki a mezőgazdasági és a közlekedési dolgozókra, illetve kerettörvényként funkcionálva csak felhatalmazott a szociálpolitikai intézkedések

³⁸ SIPOS Péter: i. m. 196.

bevezetésére, de nem rendelte el kötelező érvénnyel azok alkalmazását. A minimális bérek megállapítása ugyanakkor csak azoknak az iparágaknak kedvezett (például textilipar), ahol nagyon alacsony volt a munkabér. Negatív hatásai közé tartozott, hogy számos helyen a minimális bér egyben a maximális összeget is jelentette, a munkaadó nem fizetett többet, mint amennyit a törvény előírt. A fizetett alapszabadság évi 6 nap volt, ezt a munkaviszonyban eltöltött évek alapján pótszabadsággal egészíthették ki. Összességében véve 1938 végére már az ipari foglalkoztatottak 70%-ára vonatkozott a 8 órás munkaidőről szóló rendelet.

Ugyancsak meghatározó törvény volt az 1938-as gyermeknevelési pótlékról rendelkező jogszabály, amely a kereskedősegédek és a tisztviselők kivételével minden, az 1884. évi ipartörvény hatálya alá eső alkalmazott gyermeke után a munkabér nagyságától függetlenül havi 5 pengő gyermeknevelési pótlékot állapított meg, amíg be nem töltötte a 14. életévét. A törvényjavaslat tárgyalása előtti egy-két évben néhány nagyipari vállalat már hazánkban is fizette a gyermekek után járó családi pótlékot. 1936-ban először a Francia–Magyar Pamutipari Részvénytársaság, egy év múlva a komlói Kőszénbánya Rt, majd a Hangya Szövetkezet vezette be. A törvény a pótlékra való jogosultságot az igényjogosult állandó munkaviszonya alapján állapította meg.

A munkabérről szóló rendelkezést és a gyermeknevelési pótlék bevezetését az MSZDP elfogadta. Számos képviselőházi felszólalás, törvénymódosító javaslat és szakszervezeti beadvány azonban az igényjogosultak körének bővítését célozta meg. Felléptek a munkabérek lassú megállapítása ellen is. Ezek a megnyilvánulások nem jártak eredménnyel.

A második világháború kirobbanása végett vetett a gazdasági küzdelem korábbi formáinak. Az 1939. évi II. törvénycikk alapján a katonai szervek igénybe vehették a munkásszervezetek helyiségeit, és a gyárakat, üzemeket hadiüzemmé nyilvánították. Mivel 1939 őszétől a munkaidő szabályozására vonatkozó rendeletet is felfüggesztették, egyáltalán nem volt ritka a napi 12 órás és a vasárnapi munka. Ennek következtében az egyik legerősebb szakszervezet, a vasasszakszervezet 1940 februárjában beadvánnyal fordult a VOGE-hoz, hogy emeljék fel a bérpótlékokat: „A megél-

hetési életnívó alakulását különösen az utóbbi hetekben nagy figyelemmel kísérjük, és ennek következtében kétséget kizárólag megállapítottuk, hogy igen sok elsőrendű élelmi- és közszükségleti cikk ára lényegesen emelkedett, miért is a munkásháztartások anyagi gondjai elviselhetetlenné váltak.”³⁹ A kormány 1940. október 5-étől 7%-kal emelte a bérpótlékokat.

A háború éveit alapjában az úgynevezett drágasági pótlék emelése körüli harcok jellemezték. A szociáldemokrata szakszervezetek az iparügyi miniszterhez és a munkáltatókhoz fordultak beadványaikkal. Időről időre emelték is a pótlék összegét, ámde mégis indultak bérsztrájkok. A legnagyobb harcot 1943-ban a diósgyőri vasasszakszervezet vívta, s májusban visszamenőleg 30%-os béremelést kaptak a munkások. A szakszervezetek tevékenységének a nyilas hatalomátvétel véget vetett, 1944 októberében betiltották a tevékenységüket.

Záró gondolatok

Ha röviden összegezni akarjuk az elmondottakat, megállapíthatjuk: Magyarországon a 20. század első felében nem léteztek az érdekegyeztetés háromoldalú – munkaadó–munkavállaló–állam – intézményesített mechanizmusai. Az állam a gazdasági szférában csak a világválság előtti években jelent meg, amit a szociálpolitikában a munkanélküliségi biztosításról szóló törvényjavaslat vitája és az 1926-os országos társadalmpolitikai értekezlet anyaga mutat. Így az első világháború előtti évtizedekben és az azt követő néhány évben a munkaadó és a munkavállaló közötti harc kimenetelétől függött a munkaidő, a munkabér, a munkakörülmények és az üzemi munkarend kapcsán felmerült problémák, viták megoldása. A munkanélküli-segélyeket a szakszervezeti pénztárak fizették ki tagjaiknak. Az 1929–1933-as gazdasági világválságot követően pedig a tekintélyelvű és diktatórikus rendszerek a munkavállalói érdek-képviselői szervek teljes felszámolásával, érdemi tárgyalás és érdekegyeztetés nélkül alkották meg szociális törvényeiket. Jászi Oszkár ezeket a politikai rendszereket 1934 októ-

³⁹ Uo. 213.

berében az egyik amerikai főiskola tanévnyitó előadásán tartott beszédében a „gyomor szabadságának” kategóriájával jellemezte. A fasiszta és a bolsevista demagógia az embereket a vegetatív ösztöneiknél ragadja meg, azaz „az ember gyomrára épít”. A diktatúra lélektanának egyik alapvetése, hogy képes elhíttetni az embereket: csak materiális és biológiai szükségleteik vannak, holott politikai szabadságjogok nélkül „lehetünk jól táplált élőlények, akik játéknak, parádénak, testgyakorlatoknak élnek, de megszűnnek embernek lenni”.⁴⁰ Jászi szerint tehát politikai szabadság hiányában, amely az érdekegyeztetésnek is az alapja, az ember lényegét veszik el, a szabad gondolkodás és a szabad döntés jogát. Ennek hiányában nincs lehetőség gazdasági és szociális érdekvédelemre sem.

⁴⁰ JÁSZI Oszkár: A szabadság értékéről. *Századunk*, 1934/2. 52.